

Stanovništvo Vinkovaca i Vukovara u razdoblju njihova oblikovanja u urbane cjeline: kraj 18. i početak 19. stoljeća

Lazanin, Sanja

Source / Izvornik: **Migracijske i etničke teme, 2007, 23, 225 - 249**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:303:197891>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial 3.0 Unported/Imenovanje-Nekomercijalno 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-08**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

UDK: 94(497.5 Vinkovci)"17/18"
94(497.5 Vukovar)"17/18"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 04. 09. 2007.
Prihvaćeno: 12. 09. 2007.

SANJA LAZANIN

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
sanja.lazanin@imin.hr

Stanovništvo Vinkovaca i Vukovara u razdoblju njihova oblikovanja u urbane cjeline: kraj 18. i početak 19. stoljeća

SAŽETAK

U radu se uspoređuju demografske značajke dvaju slavonsko-srijemskih gradova tijekom razdoblja njihova oblikovanja u urbane cjeline krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Autorica primjenjuje komparativni pristup i nastoji utvrditi sličnosti i razlike između Vinkovaca i Vukovara u demografskoj strukturi i oblicima naseljavanja tih dvaju naselja tijekom njihove »početne urbanizacije«. Polazeći od opravdanosti komparacije tih dvaju gradova – prostorna blizina, slične povijesne okolnosti, usporedivi ekohistorijski sustavi u kojima nastaju, kao i njihovi različiti statusi unutar Habsburške Monarhije – autorica njihovom usporedbom uočava velik utjecaj države i apsolutističkih reformi na urbani razvoj u tim pograničnim naseljima hrvatskoga i habsburškog prostora. Osim toga veliku važnost u njihovom urbanom oblikovanju imao je demografski aspekt i uloga migracija te organizirana politika naseljavanja. Potrebe Vinkovaca i Vukovara kao urbanih središta za novim stanovništvom bile su uglavnom pokrivane naseljavanjem stanovništva iz drugih krajeva Monarhije, kao i iz hrvatskih zemalja pod drugim jurisdikcijama te iz drugih zemalja pod osmanskim vlašću. Doseljavanje novoga stanovništva iz različitih krajeva omogućuje oporavak i jačanje tih naselja nakon osmanskoga razdoblja. Unatoč pritjecanju novih demografskih elemenata cijeli prostor Slavonije i Srijema, kao Vinkovci i Vukovar, u usporedbi s drugim dijelovima Monarhije predstavljaju područja slabe naseljenosti. Važnu ulogu u životu tih gradova igrale su najbrojnije etničke odnosno vjerske skupine, katolici i pravoslavni.

KLJUČNE RIJEČI: Vinkovci, Vukovar, rani novi vijek, urbanizacija, demografske značajke, migracija, etničke skupine

Uvod

Vinkovci i Vukovar bili su devedesetih godina 20. stoljeća teško pogođeni ratom te se danas suočavaju s nizom važnih pitanja glede istraživanja i definiranja urbane baštine i njezine revalorizacije. Osim toga danas se sve više postavlja i pitanje tradicijski utemeljena i održiva gradskog razvoja u situaciji kada su oni ponovno postali pogranični gradovi s potencijalno sve većom ulogom na Dunavu i glavnim prometnicama prema jugoistoku. U tom je kontekstu važno i pitanje međuetničkih i međukonfesionalnih odnosa u prostoru koji je tijekom svoje novovjekovne povijesti imao multietnička i multikonfesionalna obilježja, iako s izrazitom hrvatskom i katoličkom većinom. U radu će se

staviti naglasak na demografske značajke Slavonije odnosno Vinkovaca i Vukovara u drugoj polovini 18. i početkom 19. stoljeća te na načine i razloge migracija u te krajeve odnosno njihove kolonizacije.

Izbor istraživanog razdoblja uvjetovan je događajima koji su otvorili prostor za funkcioniranje i urbani razvoj na imperijalnim periferijama. Migracijske tijekomove i »politiku naseljavanja« u tom prostoru valja između ostaloga promatrati i u kontekstu proto-modernizacijskih nastojanja habsburške države, koja je u Slavoniji bila suočena s potpuno drukčijom situacijom nego u drugim hrvatskim krajevima i na koju su vlasti iz bečke središnjice mogle gledati kao na neku vrstu »poligona« za realiziranje državnih eksperimenata. Nakon provincijalno-vojnokrajškog razgraničenja sredinom 18. stoljeća, stvaraju se u Slavoniji predispozicije za dosljedniju provedbu reformi i uključivanja te regije u tijek razvoja habsburških zemalja. Stvaranjem tih sustavnih predispozicija na periferiji države, učinkovitost apsolutističkih reformi odrazila se i na urbani razvoj periferije.

Važno je naglasiti da su Vinkovci i Vukovar u istraživanom razdoblju funkcionirali unutar dva različita administrativno-pravna sustava u Habsburškoj Monarhiji i da su imali različite statuse i razvojne strategije. Vukovar je bio županijsko središte, a Vinkovci vojnokrajško. Vinkovci su 1747. postali sjedištem 7. brodske pješačke pukovnije, 1765. dobili su status vojnoga komuniteta, a stanovništvo je razdvojeno na graničare ratare i građane, koji su imali svoju civilnu vlast – magistrat. Kantonskom regulacijom 1787. Vinkovci su ostali bez statusa slobodnoga vojnoga komuniteta. U Vinkovcima, kao vojnokrajškome gradu, uprava je bila strogo centralizirana, a sve važne odluke dolazile su iz bečkih upravnih instancija. Vukovar je izabran za sjedište Srijemske županije i od 1745. kao sjedište jedne od slavonskih županija bio je pod nadležnošću Hrvatskoga sabora i bana odnosno Ugarskoga namjesničkog vijeća.¹ Sve do 1873. funkcionirao je kao dvojni grad. Sastojao se od dvije zasebne općine, Staroga i Novog Vukovara, koji su bili povezani mostom preko Vuke.

Neki od najvažnijih elemenata koji su u prosvjetiteljsko-apsolutističkom razdoblju utjecali na urbani razvoj Vinkovaca i Vukovara, pored velike uloge države u njihovu oblikovanju u gradske cjeline, bili su povoljni geostrateški preduvjeti i poticajna imigracijska politika koja je omogućila nastanak ekonomskih preduvjeta za veću koncentraciju stanovništva, a to se očitovalo i u političko-pravnom statusu tih dvaju naselja koja su raspolagala određenim municipalnim pravima.

¹ Vladarica Marija Terezija vratila je 1745. Slavoniji županijsku organizaciju. Iako su tri slavonske županije – Požeška, Virovitička i Srijemska – formalno bile vraćene u sastav Banske Hrvatske, dakle pravosudno i politički bile su podređene banu i Hrvatskome saboru kao najvišim upravnim organima Banske Hrvatske (čiji su staleški predstavnici ustrajno tijekom 18. i 19. st. isticali naziv Trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija u smislu državopravne cjeline), u poreznom pogledu slavonske su županije bile uključene u ugarski porezni sustav. Taj je sustav ustanovljen 1715. kao kraljevska kontribucija (stalni vojni porez) za financiranje stalne vojske na području Ugarske. Osnovna porezna jedinica u Slavoniji bila je porta, a za pitanja kontribucije slavonskih županija bilo je nadležno Ugarsko namjesničko vijeće. Za pokrivanje vlastitih potreba županije su raspisivale poseban županijski porez, koji je išao u županijsku blagajnu. Zbog činjenice da se o slavonskom porezu odlučivalo na Ugarskom saboru, prihvaćena je 1751. odluka da slavonske županije šalju svoje predstavnike izravno na Ugarski sabor bez posredovanja Hrvatskoga sabora. Podijeljenost slavonskih županija u jurisdikcijskom pogledu između Hrvatskoga sabora i ugarske uprave odrazila se i na različit tijek reformi koje je dvor provodio u Hrvatskoj i Slavoniji (Šišić, 1975: 335; Horbec, 2005: 244).

Danas, na početku 21. stoljeća, Vinkovci i Vukovar imaju status gradova. Prema veličini odnosno broju stanovnika svrstavaju se u skupinu gradova srednje veličine u Republici Hrvatskoj. Prema popisu iz 2001. godine Vinkovci imaju 35.912 stanovnika, a Vukovar 31.670 (www.dzs.hr). Popis iz 1991. (bez obzira na različitu metodologiju) pokazuje u slučaju Vukovara znatno veći broj stanovnika. Prema tom popisu u Vukovaru je bilo 44.639² stanovnika dok su Vinkovci imali 35.347 (Crkvenčić-Bojić, 1998: 3116, 3333). Te se brojke moraju promatrati uzimajući u obzir nedavni rat i teške posljedice koje je on imao za oba grada, a poglavito za Vukovar, odnosno u kontekstu zbivanja posljednjega desetljeća 20. stoljeća, koje predstavlja stagnaciju, preciznije nazadak u mnogim segmentima života tih gradova.³ Dakle oni se, nakon razdoblja obilježena razaranjima infrastrukture i velikim demografskim gubicima, nalaze u fazi revitalizacije i nadoknađivanja demografske situacije s početka 90-ih godina 20. stoljeća. Ako se izuzme njegov kraj, 20. je stoljeće u povijesti obaju gradova – u tom stoljeću oni i službeno dobivaju status gradova – bilo obilježeno velikim demografskim i gospodarskim razvojem te napretkom na drugim životnim područjima. Dakle ono što su Vinkovci i Vukovar postali u 20. stoljeću i smjer kojim nastavljaju u 21. stoljeću ima začetke upravo u razdoblju kojim se bavi ovaj rad, kraj 18. i početak 19. stoljeća. Tada se počinju izoštravati njihovi urbani obrisi, koji će tek od druge polovine 19. stoljeća zaživjeti svom snagom u obliku razvijenoga građanstva, snažna demografskoga, gospodarskog i kulturnog poleta, a tijekom 20. stoljeća uključivat će se u industrijski razvoj.

Demografsko stanje i procesi u Slavoniji u 18. stoljeću

Prostor Slavonije nakon ratnih zbivanja krajem 17. stoljeća i odlaska osmanskih upravnih i vojnih struktura postaje svojevrsna *terra deserta*. Stanovnici se masovno povlače, neki su u zbjezgovima, a na opustjela imanja i naselja tijekom duga razdoblja dolazi novo stanovništvo. Migracije, koje su dijelom bile spontane, a velikim su ih dijelom smišljale i planski provodile habsburške vlasti, osiguravale su kontingente stanovništva potrebna za »revitalizaciju« te regije. Ljudi, tj. demografski rast (mehanički ili biološki), razvijanje komunikacija, razmjena dobara i iskustava neki su od temeljnih preduvjeta za općenit razvoj neke regije, pa tako za i njezinu urbanizaciju. Vinkovci i Vukovar krajem 17. i početkom 18. stoljeća u demografskom su smislu naselja slabog značenja. Međutim, tijekom 18. stoljeća broj stanovnika tih dvaju naselja postupno je rastao te utjecao na njihov razvoj i na drugim područjima.

U ugarskom dijelu Monarhije stanovništvo se tijekom 18. stoljeća gotovo udvostručilo. Tako je prema popisu provedenom od 1784. do 1787., na više od 55 % površine Habsburške Monarhije koju je zauzimala Ugarska zabilježeno oko 9,5 milijuna ljudi, uključujući i one koji su bili u vojsci. Prema mađarskome povjesničaru Kosáryju

² Taj se broj odnosi samo na »naselje Vukovar«, dok su u broj stanovnika grada Vukovara iz 2001. uključeni i Sotin, dio Grabova i Lipovača.

³ O demografskim promjenama stanovništva Slavonije u međupopisnome razdoblju 1991.–2001. opširnije u: Živić (2003b). O etničkim i konfesionalnim promjenama u Slavoniji između dva popisa, kao i različitim obilježjima demografskog razvoja u urbanim i ruralnim naseljima istočne Hrvatske, pogledati u: Živić (2003a); Babić (2003); Šundalić (2003).

to je oko 41 %, s vojnicima 43,4 % ukupnoga stanovništva Monarhije, koja je tada (bez austrijske Nizozemske) imala oko 23,3 milijuna stanovnika. Od toga je u Hrvatskoj popisano oko 600.000, a u cijeloj Vojnoj krajini oko 700.000 stanovnika (Kosáry, 1987: 15). Gradska populacija krajem 18. stoljeća u Ugarskoj iznosila je tek nešto više od 5 % stanovništva, koje je živjelo u 61 gradu sa statusom kraljevskoga slobodnog grada; od toga ih je samo osam bilo u Hrvatskoj i Slavoniji. Ako se tom postotku dodaju stanovnici manjih gradskih naselja različitih statusa, kojih je u cijeloj Ugarskoj uključujući Hrvatsku, Slavoniju i Erdelj/Transilvaniju bilo oko 600 s više od 1,6 milijuna stanovnika (18,8 %), dobije se malo povoljnija slika u pogledu urbanog stanovništva ugarskoga dijela Monarhije.⁴

Fragmentarnost podataka o broju stanovnika u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. stoljeću, otežava sustavno proučavanje demografskih promjena.⁵ Budući da su onodobni popisi vođeni prema potrebama određene političke ideje, različitim potrebama državne administracije i na neujednačen način, do približnih i za potrebe raznih istraživanja iskoristivih podataka demografiji dolaze s pomoću procjena stanovništva temeljenih na raspoloživim izvorima.⁶ Habsburške su vlasti nakon odlaska osmanske vlasti iz Slavonije provodile različite vrste popisa kako bi na temelju tih saznanja uspostavile i organizirale život u tim krajevima. U ovom pregledu težište će biti stavljeno na podatke koje su suvremeni pisci i statističari objavili, kao i one koji su ostali sačuvani u arhivskim dokumentima a odnose se na Vinkovce i Vukovar i administrativne jedinice čijim su sastavnim dijelom bili. Popisi su obično provodeni radi razrezivanja poreza ili, u vojnokrajiskome dijelu, određivanja veličine vojnih postrojbi. Marija Terezija naredila je provođenje popisa od 1754. do 1757. kako bi dobila podatke koji bi poslužili kao temelj za određivanje poreza. Među vladarima na tom se polju posebno isticao Josip II., koji je 1782. naredio popis stanovništva u ugarskome dijelu Monarhije.⁷ Taj je popis na neki način bio prethodnica velikom jozefinskom popisu iz 1784./87. Prema popisu iz 1782. u Srijemskoj županiji bilo je 75.593 stanovnika,⁸ a cijela civilna Hrvatska i Slavonija bez Križevačke županije, za koju nedostaju podaci, imala je oko 550.000 stanovnika, kmetova bez plemstva, jer ono se posebno popisivalo.⁹ Tri slavonske županije, Požeška, Virovitička i Srijemska, imale su prema popisu iz 1782. godine 241.069 stanovnika, a civilna Hrvatska 307.824 (Erceg, 1984: 310–311).

⁴ Vidi: Rokai i dr. (2002: 370); Timar (1998: 123).

⁵ Prije svega želimo naglasiti kako ovo nije demografska studija te da se radi usporedbe Vinkovaca i Vukovara moramo oslanjati na podatke različite provenijencije, iz različitih izvora i nastale različitim metodologijom. Na ovome mjestu ne možemo dublje ulaziti u analizu samih podataka i načina njihova postanka; oni nam služe samo kako bismo ilustrirali demografske mijene u oba grada.

⁶ U knjizi *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981.* (Zagreb, Globus, 1987) Jakov Gelo daje pregled demografskih kretanja na području današnje Hrvatske u dvostoljetnome razdoblju.

⁷ Rukopis tog popisa, *Tabella conscriptionis animarum*, čuva se u Budimpešti. Sadržava 56 popisnih jedinica, od toga sedam hrvatskih i slavonskih županija (Erceg, 1984: 310).

⁸ U popisu naslovljenom *Tabella Conscriptionis Animarum pro Anno 1780 compillata*, čiji se rukopis čuva u Zagrebu u NSK pod signaturom L IV D 3 i koji sadržava podatke o broju stanovnika za ugarski dio Monarhije, stoji da je ukupan broj duša u Srijemskoj županiji 73.528.

⁹ Prema tom popisu u Ugarskoj je, uključujući Erdelj, Hrvatsku i Slavoniju te Vojnu krajinu, živjelo oko 9,5–9,6 milijuna stanovnika (Rokai i dr., 2002: 373).

U opisu Slavonije i Srijema iz 1786. F. S. Engel kaže da je stanovništvo u Provincijalu (civilna Slavonija) malobrojno i navodi podatak za 1785. da je u Srijemskoj županiji bilo 81.436 stanovnika, a u sve tri slavonske županije 265.753 (Engel, 2003: 46). Osim toga u Srijemskoj su županiji živjele 13.924 kršćanske obitelji, a kuća je bilo 13.858. O gradovima Engel navodi da je popis iz 1785. zabilježio 3 grada, 1 predgrađe, 9 trgovišta i 235 sela u Virovitičkoj županiji; u Požeškoj 1 grad, nijedno predgrađe, 4 trgovišta i 251 selo; u Srijemskoj županiji na popisu nema nijednoga grada ni predgrađa, samo 8 trgovišta i 91 selo (Engel, 2003: 47). Za usporedbu koliko je Slavonija u svome provincijalnom dijelu bila slabo naseljena može se navesti podatak da su više od 200.000 stanovnika u 18. stoljeću imali primjerice gradovi Beč, Moskva, Sankt Peterburg i Palermo (Mumford, 1988: 360).

Jozefinski popis stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije proveden od 1785. do 1787. sadržava podatke za županije i slobodne kraljevske gradove te donosi broj stanovnika, kategorije naselja, popis kuća i kućevlasnika, spolni sastav stanovništva, popis muškaraca prema aktivnostima te popis maloljetnih muškaraca. U tom su popisu svećenici i plemići prvi put uvršteni u zajednički popis s ostalim pučanstvom.

Prema popisu iz 1787. broj stanovnika Srijemske županije upućuje na određeni porast u odnosu na popis iz 1782. godine. Popisan je 82.261 stanovnik, 42.866 muškaraca i 39.395 žena (Erceg, 1992: 2–5). Prema rukopisu popisa pučanstva Ugarske i Hrvatske iz 1787. koji je pohranjen u Budimpešti, u Slavoniji je bilo 265.670 stanovnika, a u užoj Hrvatskoj 382.842. Civilna Hrvatska i Slavonija ukupno su imale 648.512 stanovnika (v. Kolar-Dimitrijević, 2005), dakle broj stanovnika u Slavoniji prema popisu 1787. gotovo je isti onomu koji navodi putopisac Engel za 1785. godinu. Gradova je prema tom popisu bilo samo osam budući da su se gradovima smatrala samo naselja koja su imala status slobodnih kraljevskih gradova, a većina naselja koja su imala određena urbana obilježja bila su u statusu trgovišta. Na temelju popisa iz 1787. proizlazi da je u gradovima živjelo oko 4,3 % stanovništva Hrvatske i Slavonije (Kolar-Dimitrijević, 2005: 215).

Popis neplemića u Ugarskoj i »pridruženim stranama« koji je proveden 1802. i nadopunjen 1804./1805.¹⁰ donosi podatak za *Districtus Sirmiensis* (koji uključuje tri slavonske županije, a kao grad navedena je samo Požega) da je ukupan broj muških i ženskih osoba 286.349, od čega se u Srijemskoj županiji nalazila 89.721 osoba.

Za vojnokrajiški dio Slavonije kaže pisac *Statistike Vojne krajine* C. B. Hietzinger da ne postoji stariji popis od onoga koji je iznio Ch. von Engel u svojoj knjizi *Staatskunde von Dalmatien, Kroatien und Slawonien*, objavljenoj 1798. Hietzinger preuzimajući Engelove podatke navodi da je u cijeloj Slavonskoj vojnoj krajini bilo 1776. godine 174.985 stanovnika, vjerojatno bez stanovnika vojnih komuniteta i Šajkaškoga bataljuna. Podatak na temelju izvješća pukovnika Geneynea iz 1782. pokazuje da se povećao broj stanovnika slavonskih pukovnija, koji je zajedno sa Šajkaškim bataljunom iznosio 182.495, ali bez komuniteta. Zanimljivo je, međutim, da je broj stanovnika nakon

¹⁰ Podaci se nalaze u dokumentu *Summarium Generale Conscriptionis Populis Ignobilium, cujuscunque sexus, Religionis Personarum in Regno Hungariae, Partibusque eidem adnexis existentium de positivo altissimo Iussu Regio in Sensu Diaetalis Arti 2 1802 e submissis Anno 1804/5 per Regni Jurisdictiones Summaris confectum* (sig. L III E 24, NSK, Zagreb).

šesnaest godina ostao gotovo isti, pa Hietzinger za 1798. godinu navodi podatak od 182.302 stanovnika, što se najvjerojatnije može povezati sa sudjelovanjem krajišnika u ratovima koje je vodila Monarhija. Već za sljedeću godinu, 1799., navodi Hietzinger brojku od 186.437 stanovnika. Na početku 19. stoljeća ima ih više od 200.000.¹¹ Važan zadatak vojnokrajiške administracije bio je popisivanje broja stanovnika kako bi se stanovništvu mogle odrediti vojne, radne i novčane obveze. Popisivanje stanovništva u Vojnoj krajinu institucionalizirano je tek prilikom uvođenja kantonskoga sustava 1787., kada su bili napravljeni jedinstveni obrasci za popisivanje vojnokrajiškoga stanovništva.¹² Hietzinger smatra da porast broja stanovnika Vojne krajine uglavnom ovisi o prirodnom prirastu jer »Slaveni i Vlasi« (*Slawen und Walachen*) u tom prostoru lako sklapaju brakove s mnogo djece. Osim toga vojnokrajiška administracija ne stvara nikakve prepreke za sklapanje braka, u koje stanovnici često prerano ulaze. To jedino ne vrijedi za svećenike, koji su vezani zavjetima, i za časnički sloj, koji za ženidbu mora platiti ženidbenu kauciju (*Heirathscaution*) (Hietzinger, 1817/I: 179). Unatoč tomu u Slavonskoj vojnoj krajinu gustoća stanovništva prilično je niska, 1670 stanovnika po kvadratnoj milji. Za usporedbu, u češkim zemljama ona iznosi 3304 osobe po kvadratnoj milji, na osmanskom teritoriju, primjerice u Bosni, 1150 stanovnika, a u Srbiji 1045. Brodska pukovnija po gustoći stanovništva nalazi se malo iznad prosjeka Slavonske krajine: u njoj na kvadratnoj milji živi 1735 stanovnika (Hietzinger, 1817/I: 185–186). Slavonska krajina kao dio vojnokrajiškoga sustava zauzimala je sa svoje tri pukovnije, Šajkaškim bataljunom i četiri komuniteta 1820. godine površinu od 139 kvadratnih milja, na kojoj je živjelo 238.600 stanovnika. Prema Friedrichu Wilhelmu von Taubeu približan broj stanovnika, odnosno 235.000, imala je civilna Slavonija 1777. U tom broju Brodska je pukovnija participirala sa 60.544 stanovnika koji su živjeli u 99 naselja. Od toga se Vinkovačka satnija sa 8895 stanovnika ubrajala, uz Novsku, Koviljsku i Bešku satniju, u najmnogoljudnije satnije u Slavonskoj vojnoj krajinu (Taube, 1998: 50; Hietzinger, 1823/II/2: 278–280). O demografskoj situaciji u Slavonskoj vojnoj krajinu 1835. godine govori Spiridon Jowitsch u etnografskom opisu Slavonije, prema kojemu je Slavonska vojna krajina imala 224.037 stanovnika koji su živjeli u 3 tvrđave, 5 trgovišta i 312 sela (Jowitsch, 1835: 16), što je u usporedbi sa stanjem iz 1820. za oko 10.000 stanovnika manje.

Demografski pokazatelji razvoja Vinkovaca i Vukovara tijekom 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća

Vinkovci

U pogledu podataka o broju osoba odnosno »duša« u Slavoniji tijekom druge polovine 18. i početkom 19. stoljeća koje su bilježile crkvene ili državne vlasti i koji su katkad »zbunjujući i nelogični«, valja naglasiti da je slično stanje i kada je posrijedi broj stanovnika Vinkovaca i Vukovara. Jedno od objašnjenja, kako je već napomenuto,

¹¹ Godine 1802. iznosio je 207.161, a na komunitete je otpadalo više od 15.300 stanovnika; 1803. je bilo 207.293 stanovnika, 1806. g. 216.962, 1807. g. 221.889, 1813. g. 235.629, a 1815. g. 232.252 (Hietzinger, 1817/I: 170–171).

¹² Primjer popisnog obrasca nalazi se u: HDA, 430, SGK, Opći spisi, kut. 26, 1788–2–440.

leži u različitim potrebama i načinu popisivanja stanovnika, kao i u tome tko je naredio odnosno provodio popisivanje. Tako u popisu vjernika koji je provela Pečuška biskupija 1767. godine u Donjoj Slavoniji i na području Vojne krajine, stoji da se u Vinkovcima nalaze 243 bračna para i 1121 osoba katoličke vjere (Sršan, 1990: 262–263). Nakon samo nekoliko godina, 1771., u jednom dokumentu u kojemu se nalazi popis katoličkih vjernika vinkovačke župe, samo za Vinkovce navodi se podatak od 2149 rimokatolika, a kad se tom broju pridodaju vjernici filijale Rokovci i Andrijaševci, ukupan broj vjernika vinkovačke župe penje se na 4041. Za taj u kratku vremenu udvostručeni broj stanovnika potrebno je objasniti kontekst nastanka izvora koji ga navodi. Naime, popis vjernika napravljen je i poslan središnjim vojnim vlastima Monarhije 23. ožujka 1771. u okviru izvještaja o stanju crkve, župnog dvora i broju vjernika u »štopskom mjestu« Vinkovcima. Izvještaj sadržava i prijedlog potrebnih sredstava za izgradnju nove crkve i župnoga dvora. Broj vjernika vjerojatno je preuveličan, a svrha mu je bila uvjeriti nadležne središnje vlasti o nužnosti gradnje nove i veće crkve u Vinkovcima. To je rezultiralo odobrenjem vladarice Marije Terezije da se izgradi nova crkva u Vinkovcima,¹³ čija je gradnja trajala od 1772. do 1777.

Prema dostupnim izvorima broj pravoslavnih vjernika u Vinkovcima sredinom 18. stoljeća bio je neznatan. Naime, 1756. zabilježeno je samo 8 pravoslavnih obitelji. Taj se broj 1766. godine povećao na 15 obitelji koje su stanovale u dijelovima Vinkovaca zvanim Krnjaš i Ervenica (Horvat, 2000: 243; Čelap, 1965: 58). Prema popisu Karlovačke mitropolije iz 1769. broj pravoslavnih kuća u Vinkovcima bio je 18, a ne navodi se nijedan svećenik, kao ni crkva. Broj pravoslavnih je od 70-ih godina 18. stoljeća ponovno počeo rasti.¹⁴ Tako je 1791. bilo 50 obitelji s 228 članova (Horvat, 2000: 243). Devedesetih godina sagrađena je i nova pravoslavna crkva.¹⁵

U nedostatku državnih popisa, kao nadopuna za dobivanje uvida u demografsko stanje mogu poslužiti crkveni popisi koje su provodili biskupski vizitatori. Godine 1785. prema popisu župa Đakovačke biskupije, u čiji su sastav Vinkovci prije kratka vremena bili uključeni, u Vinkovcima je bilo 1318 vjernika, a s filijalama Rokovci i Andrijaševci vinkovačka župa brojila je 2341 vjernika. Dakle popis pokazuje da se broj katoličkih vjernika u Vinkovcima u usporedbi s brojem iz 1771. smanjio za gotovo polovinu. Približan broj vjernika imaju sela Nijemci i Komletinci, a Otok (1795) i Ivankaovo (1478) imaju i više (Čelap, 1965: 58).

Za približno isto razdoblje, za 1786. godinu, navodi se da je kod primopredaje i stavljanja komuniteta Vinkovci pod kantonsku upravu napravljen popis vinkovačkih stanovnika i njihove imovine. Iako Rudolf Horvat ne navodi da je riječ o stanovnicima koji su potpadali pod upravu komuniteta, to je jasno iz brojčanih podataka – bilo je 703 stanovnika, od kojih 398 muškaraca i 305 žena (Horvat, 2000: 243). Broj se logično

¹³ O izgradnji crkve i pokrivanju troškova postoji građa u HDA, u fondu Slavonska genralkomanda, Opći spisi, kut. 11. O izgradnji crkve u Vinkovcima vidjeti u: Landeka (1992: 125–134).

¹⁴ Za usporedbu, u vojnom komunitetu Brod bile su 1758. godine 384 kuće, od toga 10 srpskih, 1769. samo 268, od čega 14 srpskih, 1775. g. 338, od čega 13 srpskih (ukupan je broj stanovnika 1403). Godine 1787. u Brodu ima 1567 katolika i 89 Srba (Čelap, 1965: 57).

¹⁵ L. Čelap navodi da je župa odnosno parohija u Vinkovcima utemeljena 1784. godine (Čelap, 1965: 55–56).

može protumačiti jedino tako da se odnosi samo na komunitetsko stanovništvo Vinkovaca, a ne i na članove vinkovačke krajiške općine. Naime, popis Đakovačke biskupije iz 1785. navodi da je te godine u Vinkovcima bilo 1318 katoličkih vjernika, znači bez pripadnika ostalih vjerskih zajednica (uglavnom pravoslavnih), pa je teško povjerovati da bi se u godini dana broj stanovnika prepolovio. Za 1798. godinu Šalić navodi da su Vinkovci imali 2089 stanovnika koji su živjeli u 390 kuća (Šalić, 1990: 166–167).

Nakon gubitka statusa vojnoga komuniteta Vinkovci su i dalje stožerno mjesto (*Stabsort*) i trgovište. U popisu iz 1807. i Vinkovci i Brod ulaze u brojevno stanje pukovnije, koja je tada imala 61.633 stanovnika. Matasović navodi da su sljedeće godine, 1808., Vinkovci imali 1777 katoličkih i 714 pravoslavna stanovnika.¹⁶ Ostali pisci, preuzimajući broj stanovnika obiju vjera od Matasovića, zbrajaju ih i navode da Vinkovci 1808. imaju 2491 stanovnika (Tkalac, 1966/67: 9; Šalić, 1990: 166–167).

Za 1818. godinu Matasović navodi sljedeće podatke: u Vinkovcima je bilo 513 kuća i 556 obitelji, od čega 352 obitelji obrtnika i trgovaca, 123 obitelji ratara, a ostalo su bili časnici i pripadnici drugih zanimanja (Matasović 1937: 11). Prema shematizmu Đakovačke biskupije, koji Horvat smatra nepouzdanim, 1818. je u Vinkovcima bilo 2227 stanovnika, od kojih prema vjerskom sastavu 575 pravoslavnih i 1652 rimokatolika. Za 1827. godinu navodi isti shematizam: 3125 stanovnika u Vinkovcima, od toga 2459 rimokatolika i 615 pravoslavnih, 60 evangeličke i 1 grkokatoličke vjere (Horvat, 2000: 244). Krajem 20-ih godina 19. stoljeća Vinkovci su prema Matasovićevoj procjeni imali oko 3000 stanovnika i više od 600 kuća.¹⁷

Sredinom 19. stoljeća broj stanovnika u Vinkovcima popeo se na nešto više od 3000. Tako su Vinkovci 1842. prema popisu koji je proveden u Ugarskoj te civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji imali 3420 stanovnika u 490 kuća. Od toga je bilo 2650 rimokatolika, 690 pravoslavnih, 76 evangelika i 4 Židova (Bárándy, 1842). Horvat navodi da su Vinkovci 1847. imali 3027 stanovnika, od toga 2269 katolika, 672 pravoslavna i 86 evangelika (Horvat, 2000: 244). Kako navodi Stjepan Pavičić prema popisu iz 1850. godine, u Vinkovcima je bilo 628 kuća, u kojima je živjelo 3113 stanovnika,¹⁸ od čega katolika 2489, pravoslavnih 442, 182 protestanta i 1 grkokatolik. Židovi se ne spominju (Pavičić, 1964: 64).

Prilikom prvoga modernog popisa, 1857., u Vinkovcima s Novim Selom bila su popisana 3632 stanovnika (Korenčić, 1979: 708). U sljedećem desetljeću Vinkovci su

¹⁶ Broj pravoslavnih zbnjuje, iako je vjerojatno ispravan onaj koji donosi Matasović, dakle da je 1808. bilo 714 osoba pravoslavne vjeroispovijesti u Vinkovcima (Matasović, 1937: 11). Čelap, koji se koristio Matasovićevim podacima, navodi 174 – vjerojatno je redosljed znamenki slučajno zamijenjen (Čelap, 1965: 58).

¹⁷ Čelap je preuzeo podatak od Matasovića i navodi da su Vinkovci »krajem tridesetih godina imali 600 kuća i preko 3000 stanovnika« (Čelap, 1965: 67). No kod Matasovića stoji »Pri kraju trećega decenija XIX. stoljeća moglo je biti oko 600 kuća i već preko 3000 stanovnika« (podcrt. S. L.) (Matasović, 1937: 11). Dakle »kraj trećega decenija« nije kraj 30-ih nego 20-ih godina 19. stoljeća. Jasno je da je riječ o Matasovićevoj procjeni, koja je u skladu s podacima iz shematizma Đakovačke biskupije za 1827. godinu.

¹⁸ Kad se zbroje pojedinačni podaci, dobije se 3114 stanovnika, dakle Pavičić je malo pogriješio u zbrajanju. No Čelap, koji se poziva na Pavičića, navodi da je 1850. u Vinkovcima živio ukupno 3131 stanovnik (Čelap, 1965: 68). Dakle kod Čelapa su ponovno zamijenjene znamenke, što sigurno nije namjerno učinjeno, ali je dovoljno upozorenje da se njegovim podacima valja oprezno služiti.

prema popisu provedenom 1869. prešli broj od 4000 stanovnika. Prema tom popisu u Vinkovcima su živjela 4802 stanovnika (Korenčić, 1979: 708; Šalić, 1991: 186).¹⁹

Sažimajući navedeno, može se kazati da Vinkovci bilježe, s malim odstupanjima (ako su izvori pouzdani), lagan porast stanovništva tijekom druge polovine 18. i osobito tijekom 19. stoljeća. Većinsko stanovništvo čine rimokatolici, a broj pravoslavnih od 80-ih godina 18. stoljeća bilježi uzlazni trend, uz određene padove. Granicu od 3000 stanovnika Vinkovci prelaze tek tridesetih godina 19. stoljeća. Na temelju prilično oskudnih podataka može se zaključiti i da, osobito od početka 19. stoljeća, raste udio stanovnika koji se bave trgovinom, obrtom i drugim nepoljoprivrednim djelatnostima i on gotovo dvostruko prelazi broj ratarskih odnosno seljačkih obitelji.

Govoreći o demografskim pokazateljima u ranome novom vijeku, neizostavne su crkvene matične knjige, koje obiluju raznovrsnim podacima. Te knjige, osobito one iz ranijeg razdoblja, uz uobičajene vremenske činjenice sadržavaju diferencirane i opširne podatke o krštenima i umrlima te pružaju mogućnost za različita historijsko-demografska istraživanja (v. Imhof, 1988: 59; Sršan, 1987).

Vukovar

U katoličkim župnim maticama iz 1732. zabilježeno je da Vukovar (Stari i Novi) ima 372 kuće, a godine 1736. u popisu vlastelinstva navodi se broj od 410 kuća, od čega je Stari Vukovar imao 371 kuću, a Novi Vukovar 39. Izvještaj gradskoga magistrata za 1739./40. navodi 360 kuća, u kojima je bilo oko 1200 stanovnika (Karač, 1994: 268). Za 1741. godinu franjevci su na zahtjev pečušškoga biskupa Sigismunda Beregnija dali podatak o broju katoličkih vjernika u Vukovaru, 1022 osobe.²⁰ Razliku između broja koji navodi magistrat i onoga koji iznose franjevci čine vjerojatno pravoslavni vjernici. U Vukovaru 1769. bile su 322 pravoslavne kuće, jedna crkva i šest svećenika (Zeremski, 1931: 56). Prema Taubeovu opisu iz 1777. u Vukovaru je bilo oko 700 kuća i 3600 stanovnika (Taube, 1998: 199–200). »Popis duša« u Vukovarskome okrugu iz 1781.,²¹ koji se čuva u Hrvatskome državnom arhivu, sadržava podatke za stanovnike obaju Vukovara i to prema spolu, dobi, vjeri, zatim podatke o rođenima, umrlima i vjenčanima, kao i o broju brakova. Stari i Novi Vukovar prema tom popisu imali su 3575 stanovnika, od toga odraslih 2289 i 1286 maloljetnih. Katolika je bilo 1984, pravoslavnih 1514, a rubrika ostavljena za upis Židova prazna je. Te su godine u oba Vukovara bila 84 novorođenčeta, 25 dječaka i 59 djevojčica, i 92 smrtna slučaja. Godine 1781. sklopljeno je u Novome i Starom Vukovaru 16 brakova, a postojećih brakova bilo je 443 u oba naselja.²² U cijelom su Vukovarskom okrugu 1781. bile 25.042 popisane osobe. Popis za 1783. godinu, koji je potpisao i u Vukovaru ovjerio 1. veljače 1784. županijski sudac

¹⁹ R. Horvat, koji često ne navodi izvore iz kojih je preuzeo podatke, govori o 4036 stanovnika: 3352 rimokatolika, 476 pravoslavnih, 153 evangelika, 44 Židova te 11 pripadnika ostalih vjerskih zajednica (Horvat; 2000: 247).

²⁰ *Liber memorabilium*, sv. I, str. 93.

²¹ *Tabella Conscriptiois Animarum pro Anno 1781 Vukovarski Districtus*, u: HDA, 31, SŽ, Conscriptioes, kut. 813, god. 1781.

²² HDA, 31, SŽ, Conscriptioes, kut. 813, god. 1781.

Emerik Jančo (Emericus Jancho), napravljen je prema istom obrascu i donosi sljedeće podatke: ukupan broj stanovnika Vukovarskoga okruga iznosio je 25.152, od čega 14.455 odraslih i 10.697 maloljetnih osoba. Za »Oppidum Vukovar« navodi se brojka od 3702 stanovnika, i to 2314 odraslih i 1388 maloljetnih. Katolika je bilo 1925, pravoslavnih 1475. Novosklopljenih brakova bilo je 39, a postojećih 828, što je gotovo dvostruko više brakova nego prije dvije godine.²³ Pregledne podatke za katoličke i pravoslavne vjernike, odnosno za broj krštenih, umrlih i vjenčanih, daju matične knjige Vukovara koje se nalaze u Državnom arhivu u Osijeku. Vukovarska Župa sv. Filipa i Jakova imala je filijale Novi Vukovar i Bogdanovce. Na temelju zapisa u matičnim knjigama može se u Vukovaru od početka 18. stoljeća pratiti broj rođenih, vjenčanih i umrlih katolika.²⁴ Za pravoslavne se protokoli vjenčanih i umrlih mogu pratiti od 1768., a rođenih od 1777.²⁵

Godine 1789. Stari i Novi Vukovar imali su 4230 stanovnika. U Srijemskoj županiji prema brojnosti su slijedili Irig s 4121 i Ruma s 3894 stanovnika, u koju se doseljavaju Nijemci i Srbi te tako ona postaje treći grad po veličini u Županiji (Gavrilović, 1969: 48). O broju »pravoslavnih domova«²⁶ u Vukovaru govore podaci iz popisa koji je 1790. napravljen za potrebe Temišvarškoga sabora za cijelu Srijemsku eparhiju. U tom popisu stoji da su u Vukovaru bile 392 pravoslavne kuće, jedna crkva i tri pravoslavna svećenika (Gavrilović i Petrović, 1972: 334). Nešto općenitije podatke o vukovarskom stanovništvu s kraja 18. stoljeća donosi putopis grofa Telekija prema kojemu je 1794. u Vukovaru bilo oko 4000 stanovnika, katolika i pravoslavnih (*Altgläubige*) te se navodi da u mjestu živi dosta trgovaca i obrtnika (Teleki, 1805: 141). Franz von Schraud u svojoj *Povijesti kuge u Srijemu* navodi stanje stanovništva prije kuge 1795./96. u onim srijemskim mjestima koja je posebno pogodila kuga. Prema njegovim navodima Vukovar je imao 5615 stanovnika i oko 1000 kuća (Schraud, 1801: 208). Podaci koje iznose ta dva autora razlikuju se za isto razdoblje za više od 1000 stanovnika. Uzimajući u obzir narav njihova boravka u Vukovaru, vjerojatnije je da je Schraud, kao liječnik i voditelj tima koji je radio na suzbijanju epidemije kuge u Srijemu, imao potpuniji uvid u stanje stanovništva nego grof Teleki, koji je bio na proputovanju. Iako je provedbu strogih sanitarnih mjera zaustavilo širenje kuge u Srijemu, u Vukovaru je tijekom epidemije umrlo između 40 i 60 osoba (Schraud, 1801: 208; Hoško, 2000: 249). Na početku 19. stoljeća Vukovar bilježi znatno manji broj stanovnika nego što je imao prema Schraudu sredinom devedesetih godina 18. stoljeća, oko 4000, i od tada je ponovno bio u lagano usponu, tako da je 1808. u Vukovaru bilo 4324 stanovnika, od toga u Starom Vukovaru 3547, a u Novom Vukovaru 777 stanovnika. Katolika je bilo 1901 u Starom i 703 u Novom Vukovaru, pravoslavnih 1635 u Starom Vukovaru i 74 u Novome te 11 Židova u Starom Vukovaru.²⁷ Unatoč recesiji Vukovar je u tom razdoblju imao gotovo dvostruko više stanovnika od Vinkovaca, u kojima je 1808. bilo oko 2400 stanovnika. Tijekom

²³ HDA, 31, SŽ, Conscriptioes, kut. 813, god. 1783.

²⁴ DAOS, Matične knjige rođenih, rimokatolici, Vukovar, Matične knjige vjenčanih i Matične knjige umrlih.

²⁵ DAOS, Matične knjige pravoslavnih, Vukovar; Kozobarić (1936: 45–47).

²⁶ Inače pregled broja »srpskih domova« i »pravoslavnih duša« u »vukovarskoj parohiji« u određenim intervalima od 1733. do 1935. donosi Jovan Kozobarić u *Spomenici Srpske pravoslavne crkve u Vukovaru*. Parohija Vukovar obuhvaćala je Stari Vukovar i filijale u Novom Vukovaru i Bogdanovcima.

²⁷ *Liber memorabilium*, sv. I, str. 409; Cvekan (1980: 36); Karač (1994: 279).

30-ih godina 19. stoljeća broj stanovnika Vukovara polako doseže onaj iz razdoblja otprilike velike kuge. Tako je prema franjevcu Grgi Čevapoviću Vukovar 1830. godine imao 978 domova i 5083 stanovnika.²⁸ Prema popisu iz 1842. u Vukovaru je bilo 5310 stanovnika u 964 kuće. Rimokatolika je bilo 3302, pravoslavnih 1938, kalvinista 20 i Židova 50 (Bárándy, 1842). Podaci o Židovima i kalvinistima govore da je u Vukovar u prvoj polovini 19. stoljeća počelo pristizati novo stanovništvo, koje do tada, barem prema popisima, nije bilo u gradu.

Migracije različitih etničkih skupina iz bližih i udaljenijih dijelova Monarhije u vukovarski kraj odvijale su se izravnim preseljenjem iz mjesta boravka ili u etapama. Smjer postupnih migracija često je vodio preko južne Ugarske odnosno Banata i Bačke u Srijem i istočnu Slavoniju. Na taj su način u vukovarski kraj iz Bačke i Banata pristizali Slovaci, kao i pripadnici drugih etničkih skupina, poput Nijemaca, Mađara, Rusina i Ukrajinaca (Wertheimer-Baletić, 1993: 36). Glede izravnih preseljenja etničkih skupina u izvorima se navodi da se 1835. iz Trenčina u Slovačkoj u Vukovar doselilo oko 200 obitelji, od kojih su neke ostale u Vukovaru, a ostale su otišle u Ilok i Banat (Belavić, 1927: 56; Horvat, 2000: 277). Početkom 19. stoljeća u Vukovar se počinju doseljavati i Mađari. Godine 1821. ondje ih je bilo dvjestotinjak.²⁹

U samostanskoj kronici za 1850. navodi se podatak da je u Vukovaru bilo 6178 stanovnika, od toga u Starom Vukovaru 5094 (2132 Hrvata, 1632 Srba, 1000 Nijemaca, 104 Židova i 4 Roma), a u Novom Vukovaru bila su 1084 stanovnika (469 Hrvata, 105 Srba, 399 Nijemaca, 18 Židova, 69 Mađara i 24 Roma) (Cvekan, 1980: 36–37). Veliki popis stanovništva iz 1857. sadržava podatke za Vukovar, 7070 stanovnika, od kojih je u Starom Vukovaru bilo popisano 5820, a u Novome 1250 (Korenčić, 1979: 748; Wertheimer-Baletić, 1993: 29).

U oba Vukovara, Starome i Novome, tijekom 18. stoljeća uočava se lagan porast broja stanovnika iako Vukovar u usporedbi s Vinkovcima ima gotovo dvostruko brojnije stanovništvo. Trend rasta nastavlja se nakon određenih prekida uzrokovanih ratom ili epidemijama bolesti i tijekom prve polovine 19. stoljeća. U tom se razdoblju broj vinkovačkog stanovništva približava broju od 3000, a vukovarsko se stanovništvo brojčano vraća na stanje prije izbijanja kuge (oko 5000) i polako ga prelazi te sredinom stoljeća doseže sedam tisuća.

Naseljavanje novoga stanovništva

Na koje se sve načine odvijala »demografska obnova« ratom opustošenih područja Slavonije i Srijema tijekom 18. stoljeća i koji su bili glavni pokretači naseljavanja,

²⁸ Zlatko Karač smatra da je broj stanovnika pretjeran jer je Čevapović u njega vjerojatno uvrstio i pripadnike drugih župa (Karač, 1994: 279). Neki autori navode i veće brojke, primjerice Schmidlov vodič za 1835. godinu oko 6000 stanovnika, a Hehl za 1836. donosi brojku od 5400 stanovnika. Te brojke Karač smatra pretjeranim jer crkveni shematizam za 1836. navodi 4801 »dušu«, od toga u Starom Vukovaru 4094, a u Novome 752 (Karač, 1994: 279).

²⁹ Upravo 1821. izaslanstvo od dvadeset Mađara tražilo je »od gvardijana Andrije Abrahamovića da se zbog 200 Mađara koji stanuju u Vukovaru drži mađarska propovijed u sve mlade nedjelje te u sve veće svetkovine«. Zahtjev nije bio ispunjen (Belavić, 1927: 56).

iz kojih su se kontingenata stanovništva i krajeva popunjavala mjesta na opustjelima vlastelinstvima i u slavonsko-srijemskim trgovištima, samo su neka od pitanja čiji odgovori mogu pridonijeti shvaćanju promjena koje se događaju na demografskoj slici Vinkovaca i Vukovara, osobito zato što ta slika na prijelazu u 19. stoljeće postaje sve šarolikija i poprima multikonfesionalna i multietnička obilježja. Politika habsburških vladara druge polovine 18. stoljeća bila je posebno usmjerena na pitanja nataliteta, demografska pitanja koja su imala za cilj povećanje broja stanovnika, i to u skladu s prevladavajućim ekonomskim shvaćanjem da samo država bogata ljudskim potencijalom može ostvariti materijalno blagostanje. U tom razdoblju uočava se na području Monarhije trend preseljavanja stanovnika iz prenapučenih zapadnih njemačkih dijelova u istočne slabo naseljene i ratom opustjele krajeve Monarhije nastanjene pretežno slavenskim i mađarskim stanovništvom. Tako je u južnoj Ugarskoj, Galiciji i Bukovini došlo do naseljavanja uglavnom njemačkih kolonista, koji su svojim umijećima, osobito u drugoj polovini 18. stoljeća, unaprijedili agrarno gospodarstvo (Zöllner i Schüssel, 1997: 213). U južnije krajeve Monarhije, primjerice Slavoniju, Srijem, Banat i Bačku, stiže dio njemačkih naseljeničkih skupina uz pomoć vlastelinstava i feudalnih obitelji odnosno izravnim intervencijama i planovima vladara. Tako su obitelji Pejačević, Janković i Hillebrand von Prandau počeli još tijekom prve polovine 18. stoljeća na svoja vlastelinstva dovesti radnu snagu iz Češke, Austrije i drugih dijelova Monarhije, čime su nastojali uz poljodjelstvo unaprijediti i obrt te trgovinu (Vrbanus, 2005: 258). Prostor na kojemu je nastala Vojna krajina bio je nakon ratova opustošen i depopuliran te su stoga vojne vlasti brojnim obećanjima nastojale privući stanovništvo kako bi se mogao uspostaviti vojni koridor i organizirati život u pograničnom prostoru. Zahtjevi su uglavnom bili upućivani kršćanskom stanovništvu na osmanskome teritoriju, tako da je Slavenska vojna krajina velikim dijelom naseljena prebjezima s tog teritorija, kao što je to bio slučaj s Hrvatskom krajinom u 16. stoljeću i poslije (Hietzinger, 1817/I: 105, 176). Kako bi privukle nove naseljenike, vlasti su obećavale desetogodišnje oslobođanje od rabote (tlake) i poreza, a od stanovništva se očekivalo da podigne svoja gospodarstva i obavija vojnu službu.

Važnu ulogu u urbanom razvoju Vinkovaca i Vukovara imale su migracije. Dinamika dolazaka i odlazaka stanovništva u grad u ranome novom vijeku ovisila je o mogućnostima za zapošljavanje, uspjehu, sigurnosti koju je grad pružao i slično. Osim dviju najčešće izdvajanih skupina migranata koje su iz oprečnih razloga dolazile u grad – jedna da bi preživjela, a druga da bi se obogatila – postoji niz kompleksnih migracijskih kretanja čiji su učinci ostavili trag na urbanom razvoju. Razlozi migracija u grad višestruki su. A. Cowan primjerice navodi neke učestalije oblike, kao što je dolazak lokalne seoske populacije u grad radi osiguranja životne egzistencije, zatim ciklični dolasci poljoprivrednih radnika u grad tijekom zimskih mjeseci u potrazi za privremenim poslovima, dok se u proljeće migracija usmjerivala prema agrarnome području. U grad su primjerice dolazili naučnici radi stjecanja potrebnih vještina i znanja za obavljanje određenih obrta (Cowan, 1998: 13). Pripremanje za trgovačku djelatnost također je pretpostavljalo putovanja mladih ljudi, obično u veće gradove. U populacijskom pogledu od presudna je značenja za gradove bila prema nekim istraživačima (Cowan, Kosáry) migracija selo – grad. Gradovi nisu imali dovoljnu snagu da zadrže populacijsku razinu bez pri-

tjecanja novoga stanovništva. Upravo je to novo stanovništvo aktivno utjecalo na brojne promjene u svojim odredištima, a one su se očitovale na demografskome, ekonomskom i sociokulturnom području.³⁰ Doseljenici su sa sobom donosili i svoje obrasce ponašanja, kulturne navike i slično, a njihova je integracija unutar gradske zajednice između ostaloga bila i rezultat privikavanja na urbane oblike ponašanja. Pritom je dolazilo do prožimanja domicilnih i imigrantskih kulturnih elemenata.

Iako su Slavonija i Srijem u 18. stoljeću bili u fazi demografske obnove i imali mali broj naselja s urbanim odnosno (proto)urbanim obilježjima, može se i u te dvije regije uočiti djelovanje nekih od spomenutih učinaka migracija na jačanje urbanih elemenata u naseljima kao što su Vinkovci i Vukovar. Uza stanovništvo iz okolnih manjih sela, u Vinkovce se doseljavao i razmjerno velik broj obitelji iz drugih hrvatskih krajeva, kao i iz Bosne. Pavičić navodi da su doseljeničke struje dolazile u Vinkovce tijekom čitava 18. stoljeća, odnosno od 1692. pa do kraja 18. stoljeća, i to iz »Bačke, Baranje, Like i Hrvatske uopće, Kranjske i Bosne«.³¹ Velik broj obitelji došao je iz Hrvatske i ti su podaci zapisani u maticama, kao u slučaju Augustinovića, Zurlkovića i Laskovića, a mnogo je obitelji imalo prezime Hrvat ili Hrvčanin. Iz Like u Vinkovce dolaze Pavičići i Senčići, koji su, prema predaji, kod Dubice sreli Biondiće i Kozarce i zajedno došli u Vinkovce (Pavičić, 1964: 62). Uz njih je najviše doseljenika u Vinkovce pristizalo iz Bosne, što pokazuju prezimena kao Bošnjaković, Bošnjak, Semberac, Kozarci, Kreševčani, Radići, Radmile. Katolički iseljenici, tzv. »Šokci«,³² koji pristižu u Slavoniju, Srijem, Baranju i Bačku još od osmanskoga osvajanja Bosne, nastavljaju s preseljavanjem različitim intenzitetima tijekom osmanske vlasti, a osobito nakon Bečkoga rata i u 18. stoljeću. Taj migracijski val zahvatio je i vinkovački kraj. S osmanskim osvajanjem Bosne katoličko stanovništvo, Šokci, počelo se naseljavati i u predjele od »Županje do istočnog Srijema pored Save i dalje u Bačku« (Tkalac, 1971: 76). Migracije Šokaca i Bunjevaca odvijaju se tijekom osmanske vlasti u smjeru Like, Dalmacije i Podunavlja te se mogu svrstati u uvjetno rečeno »unutarnje migracije« (Heršak, 1993: 254) unutar Osmanskoga Carstva, koje su se odvijale nerijetko pod vodstvom i uz pomoć franjevaca. Osim na područje Slavonije i Podunavlja katoličko stanovništvo iz Bosne seli se i u južne dijelove današnje Mađarske. Tako je između 1645. i 1655. na to područje došlo oko 15.000 osoba, koje su se nastanjivale u već postojeća šokačka sela. Seobe iz Bosne u prekosavske i podunavske krajeve te dalmatinsko zaleđe izražene

³⁰ Neka su istraživanja, međutim, pokazala da je u ranonovovjekovnome europskom gradu imigrantska populacija povećala broj sposobne radne snage, ali je većina prirodnoga rasta ovisila o domicilnom stanovništvu, a ne o novim stanovnicima. S ekonomskog stajališta novo je stanovništvo povećalo promet dobara, ali su imigranti kao potrošači bili najviše usmjereni na prehrambene proizvode, dok je samo manji dio doseljenika koji su imali znanja i vještine imao udjela u ekonomskom napretku grada (Cowan, 1998: 14–15).

³¹ O podrijetlu doseljenika postoje podaci u matičnim knjigama. Kod nekih se iz prezimena jasno vidi mjesto odakle su došli, primjerice Bačlije, Bajci, Santovčević, Mohančani iz Baranje i dr. (Pavičić, 1964: 62).

³² O postanku etnonima »Šokac« vidi u: Bösendorfer (1948b: 247–249); Rem (1993: 13–15); Sršan (2006/2007: 72–73). Zanimljiv je jedan od brojnih pokušaja objašnjenja toga etnonima koje je dao M. P. Katančić, a temelji se na domaćoj leksičkoj podlozi. Objašnjenje je danas zanimljivo više s anegdotskoga stajališta nego ozbiljna etimološkoga. Naime, Katančić, vjerojatno zaveden etimološkom analogijom, pokušao je objasniti naziv Šokac povezavši ga s imenicom sok, i to od šljive, jer su Šokci proizvodili rakiju šljivovicu i obilno je pili. Teorija, kao što je Ljudevit Jonke ustvrdio, nije etimološki vjerodostojna.

u brojčanim iznosima dosežu vrhunac tijekom Bečkoga rata. Tada dolaze franjevci iz Modriče s narodom u Kapanicu u Slavoniji, zatim 1686. uz franjevačko vodstvo u Slavoniju pristiže narod iz krajeva oko Dubočca, Dervente, Majevca kod Plehana, Zablaca kod Prnjavora i iz usorskoga kraja te se naseljava u one dijelove Slavonije koji su tada bili oslobođeni od osmanske vlasti. Veliki broj katoličkog stanovništva i nešto pravoslavnoga krenuo je za vojskom Eugena Savojskoga nakon njegova pohoda na Sarajevo 1697. i naselio se u Slavoniju i Bačku. Uz Šokce, iz Bosne se doseljavaju i Bunjevci, koji se uglavnom nastanjuju u Bačku i sjeverno uz Dunav sve do Budima. Brojke preseljenih, odnosno, migranata koji su napustili područje Bosne i otišli u prekosavske krajeve, razlikuju se od autora do autora. Tako neke procjene navode da je Bosnu u tom razdoblju napustilo više od 40.000 ljudi, dok je prema drugima ukupan broj stanovnika koji su tijekom rata 1683.–1699. napustili Bosnu i Hercegovinu bio veći od 100.000 odnosno oko 200.000 katolika (Sekulić, 1990: 35; Sršan, 2006/2007: 74). S. Pavičić zaključio je pak da je Bosnu u tom razdoblju napustilo oko 70.000 katolika, dakle dvije trećine cjelokupnoga katoličkog stanovništva u Bosni. U tome je najviše sudjelovala Posavina, zatim njezino bliže zaleđe, krajevi oko rijeke Bosne, istočni dijelovi zemlje i Pounje. Do broja od 70.000 Pavičić je došao uspoređujući popis katoličkih župa u Bosni, koji je dao napraviti biskup Olovčić 1675., s popisom župa na početku 18. stoljeća (Pavičić, 2000: 350). Dio tog šokačkog stanovništva naseljavao se i u Vinkovce i okolna sela. Kompaktnost šokačkoga stanovništva i ustrajnost na očuvanju tradicije bila je osobito izražena u vinkovačkom kraju te Vinkovci i danas, kada je udio autohtonoga šokačkog stanovništva u ukupnom broju stanovnika grada vjerojatno manji nego u prijašnjim razdobljima, nose epitet »središta Šokadije«.

Drugi veliki val doseljenika krajem 17. stoljeća, koji je zahvatio i Podunavlje, točnije Ugarsku, Slavoniju i Srijem, bile su migracije srpskoga stanovništva pod patrijarhom Arsenijem III. Crnojevićem. Tada se 36.000 obitelji, odnosno prema nekim procjenama oko 60.000 ili 70.000 osoba, iz straha od turske osvete počelo povlačiti zajedno s austrijskom vojskom preko Dunava i Save (Šišić, 1975: 326). Druga veća migracija Srba koja je imala veze sa širim područjem Vinkovaca i Vukovara, u južnu Ugarsku, Srijem i istočnu Slavoniju, dogodila se za »drugog turskog rata« (1736.–1739.), a predvodio ju je također srpski patrijarh, Arsenije IV. Jovanović Šakabenta (Šišić, 1975: 349; Heršak, 1993: 257).

Osim preseljavanja stanovništva zbog vjerskih, ekonomskih i drugih razloga, jedan od načina na koji se napućivalo područje istočne Slavonije i Srijema bila je ciljana kolonizacija koju su provodile državne vlasti ili feudalni veleposjednici radi unapređivanja agrarnoga ili urbanoga gospodarstva. Tako je Novi Vukovar utemeljen i naseljen većinom seljacima podrijetlom iz njemačkih i francuskih zemalja. U drugoj polovini 18. stoljeća na poticaj Marije Terezije i Josipa II. dolazi do većeg naseljavanja stanovnika njemačkoga, slovačkog, mađarskog, češkog te rusinskog podrijetla u te krajeve. Godine 1765. stiže i prva veća skupina obrtnika Nijemaca, koji su se naselili u Vukovar i Mitrovicu. Oko 1770. stiže veća skupina Slovaka, a s njima i Mađara kalvinista, koji su se uglavnom naselili u Staru Pazovu. Uz vladare, doseljavanje su poticali i vlasnici vlastelinstava. Primjerice grof Pejačević naselio je 1786. godine u Rumu 559 obitelji Nijemaca (2439 osoba), međutim, kako njihov dolazak i smještaj nisu bili dobro pripremljeni,

velika većina morala se snalaziti sama te su neki bili prisiljeni i prositi. Budući da ni tužba caru zbog nemogućih uvjeta nije pomogla, kolonisti su počeli odlaziti na komorske posjede u Bačku (Gavrilović, 1969: 47). Osobito velik broj Nijemaca naseljen je u Srijemu između 1790. i 1794. godine. U tom razdoblju dolaze i veće skupine Slovaka i Rusina u Petrovce, Mikluševce, Bačince i Šid, a 1795. Slovaci dolaze u Erdevik, Ilok i Bingulu (Valentić, 2001: 47). Tijekom rata s Osmanlijama 1788.–1791. doseljavalo se stanovništvo iz Srbije, i to 49 obitelji (321 osoba) u Brodsku pukovnicu, u Petrovaradinu 664, a u Gradišku pukovnicu 179 obitelji (Vaniček, 1875: 64).

Početak 19. stoljeća dolazi do prvih kupovanja zemljišta na području Vinkovaca.³³ Zemlju su kupovali trgovci i obrtnici stranci, a nakon 1820. i Nijemci ratari koji su bili naseljeni u Novom Selu i Vinkovcima. Početkom 19. stoljeća krajiške su vlasti na području šume Liskovac³⁴ nastanile Nijemce iz njemačke pokrajine Hessen, koji su bili uglavnom ratari. Bilo je više od 40 tih njemačkih obitelji.³⁵ Krajišnici Vinkovačke satnije morali su u ime radne obveze (rabote) izgraditi kuće novonaseljenim Nijemcima i opskrbljivati doseljenike određenim proizvodima,³⁶ a selo je nazvano *Neudorf* – u dokumentima se najčešće susreće Najdorf (danas Novo Selo). Osim toga u Vinkovcima je naseljeno nekoliko obitelji Nijemaca³⁷ u Njemačku ulicu (danas Zvonimirova). To su bili prvi izraziti ratari među vinkovačkim Nijemcima, jer do tada su njemački stanovnici uglavnom bili časnici ili pripadnici građanskih zanimanja. Nakon njih doselilo se nekoliko desetaka njemačkih ratarskih obitelji, koji su do zemlje dolazili kupujući je od krajiških obitelji. Ti su Nijemci bili evangelici (luterani) i u Zvonimirovoj ulici za svoje su vjerske potrebe sagradili tzv. »luteranski toranj« (Pavičić, 1964: 64).

U Vinkovce kao vojni komunitet vojne su vlasti naseljavale određene obrtnike. Osim toga je jedna vrsta obrtnika, dakle ona potrebna krajišnicima ratarima za njihove poslove, naseljavana u satnije, a druga vrsta obrtnika, »urbanija«, bila je predviđena za naseljavanje u gradove odnosno vojne komunitete. O naseljavanju dobrih obrtnika, uglavnom stranaca, i zastupljenosti pojedinih obrta razmjerno potrebama komuniteta skrbio se komunitetski magistrat. To je upravno tijelo imalo zadatak privlačiti i naseljavati ugledne obrtničke obitelji iz stranih zemalja, koje su često bile oštra konkurencija domaćim obrt-

³³ U Vojnoj krajini uvedena je Temeljnim krajiškim zakonom iz 1807. godine podjela zemljišta na dvije kategorije: »baština« (*Stammgut*) i »suvišpolje« (*Überland*). Baština je bila temeljni zemljišni posjed krajiške zadruge i nije se smjela prodati ni kupiti, dok je suvišpolje moglo biti predmet kupnje i prodaje. Zemlju je dodjeljivala satnija po odobrenju pukovnije. Od 1750. do 1850., kad je bilo dovoljno zemlje na raspolaganju, krajišnici su je dobivali i postajala je *Stammgut*. Krčenjem šuma i šikara nastajale su nove površine obradive zemlje (Kaser, 1997/II: 107–108; Tkalac, 1966/67: 28).

³⁴ Vinkovački krajišnici krčili su šumu Liskovac (Ljeskovac) da bi se dobio prostor za nastanak novoga sela.

³⁵ Dokument koji sadržava iskaz novčanih i naturalnih dugovanja njemačkih naseljenika nalazi se u: HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, *Vormerkung*, knj. 233, god. 1816.–1839.

³⁶ Tako su i iz drugih satnija dobivali pomoć. Primjerice u dopisu od 21. veljače 1820. godine upućenom iz Vinkovaca Zapovjedništvu Ivankovačke satnije podsjeća se Zapovjedništvo da će njemački naseljenici doći po određenu količinu pšenice namijenjenu njima iz općinskog magazina u Ivankovu (HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, *Correspondenz Protocoll*, knj. 206, god. 1820).

³⁷ U dopisu od 6. lipnja 1818. spominje se naseljavanje četiriju njemačkih obitelji u Vinkovce i navodi se komu je pripadalo zemljište koje će se »dotirati« tim obiteljima (HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, *Berichts Protocoll*, knj. 207, god. 1818).

nicima (Buczynski, 1997/II: 10). Vojne su vlasti bile izrazito nenaklonjene pravoslavnim obrtnicima odnosno trgovcima (kramarima) i njihovu naseljavanju na područje Vojne krajine. Situacija se donekle promijenila nakon što je car Josip II. 1781. objavio Patent o toleranciji.

Slavonija i Srijem bili su unatoč dobrim prirodnim predispozicijama za ugodan život i uspješnu gospodarsku djelatnost krajem 18. i početkom 19. stoljeća poznati kao područja slabe naseljenosti i male gustoće stanovnika po kvadratnome kilometru. Državne vlasti ulagale su velike napore oko naseljavanja tih krajeva, no prema opisima putopisaca u Slavoniji i Srijemu postojale su brojne prepreke i nepogodnosti koje su odbijale dolazak novih naseljenika. Prema F. S. Engelu poteškoće pri naseljavanju novih stanovnika u te krajeve stvarale su između ostaloga i poplave te močvarno i vlažno tlo, zbog čega je zrak loš i nezdrav, »osobito za njemačku naciju«. Engel rješenje vidi u pretvaranju tih močvara u plodne oranice, a one koje se ne mogu isušiti valja pretvoriti u ribnjake. Među »općim uzrocima« slabe naseljenosti Engel navodi i »tromost ilirske nacije«, koja loše i neracionalno obrađuje zemlju pa zbog toga stanovnici trebaju znatno veće količine zemljišta da bi zadovoljili prehrambeno-ekonomske potrebe nego što je to slučaj u razvijenijim krajevima. Zanimljivo je Engelovo obrazloženje uzroka depopulacije. Prema njegovu mišljenju jedan od uzroka leži u brojnim postovima, koji stanovnike (Engel ih naziva »Racima«) čine neplodnima. Od ostalih razloga za takvu demografsku sliku Engel navodi prerano sklapanje brakova i nedostatak medicinske skrbi (Engel, 2003: 47–48). F. W. von Taube u svom se opisu također osvrće na problem slabe naseljenosti Slavonije. Glavnim uzrokom smatra poteškoće ekonomske naravi koje »Iliri iz turskih oblasti« imaju prilikom doseljavanja na habsburški teritorij jer moraju plaćati visoke carine za svoju imovinu. Iako navodi da već ima dosta Nijemaca naseljenih u Slavoniji, koje, kako kaže, svi nazivaju »Švabama«, smatra da bi ih bilo i više da su Nijemci bolje informirani o Slavoniji. Osim Nijemaca, kojih prema Taubeovu mišljenju dolazi premalo, u Slavoniju sve više pristižu »Iliri iz venecijanske Dalmacije«. Međutim, čini se da ih Taube i ne smatra baš nekim »dobitkom« za zemlju jer kaže da su »Dalmatinci još ljenji nego sami Slavonci« (Taube, 1998: 50). Taube razlikuje prirodne stanovnike Slavonije i doseljenike. U prvu skupinu svrstava starosjedioce ali i »Ilire koji su došli i još uvijek svakog dana stižu iz Albanije, Dalmacije, Hrvatske, Bosne, Srbije i drugih predjela«. Smatra ih jednim narodom s istim jezikom, običajima, naravi i navikama. U doseljenike svrstava Mađare, Nijemce i Rome. Njihov udio u stanovništvu procjenjuje na desetinu cjelokupnoga stanovništva Slavonije (Taube, 1998: 52).

Uoči izbijanja rata s Osmanskim Carstvom 1788. i tijekom njega dolazi do velike kolonizacije. O nastojanju državnih i vojnih vlasti oko naseljavanja stanovništva govore i iznosi koje je Slavonsko-banatska generalkomanda izdvajala i upućivala pojedinim pukovnijama u te svrhe. Tako je u Brodskoj pukovniji taj iznos bio najskromniji, samo 1000 forinti, dok je primjerice u Njemačko-banatskoj pukovniji bio 15.000 te u Petrovaradinskoj 10.000. Osim tih poticaja i sami su krajišnici morali kolonistima besplatno graditi kuće od novca koji je davala državna blagajna (Vaniček, 1875: 64). Arhivsko gradivo sadržava brojne primjere preseljavanja obitelji s osmanskoga teritorija na područje Vojne krajine. U jednoj ispravi iz 1780. spominje se dolazak 38 »türkische Transmigranten Familien« u Brodsku i Petrovaradinsku pukovniju i navodi se da su te

obitelji veoma pogodne za »prevođenje« u krajiški status.³⁸ Vojne su vlasti nastojale privući novo stanovništvo u krajiški prostor kako bi imale dovoljan broj stanovnika potrebnih za ustrojavanje predviđenih vojnih jedinica odnosno pokretanje gospodarske aktivnosti u vojnokrajiškim gradovima, a u provincijalnom su dijelu Slavonije nastojanja oko naseljavanja bila propisana između ostaloga i urbarima. Tako se primjerice u *Urbariumu* Vukovarskoga vlastelinstva za 1784., koji je bio poslan na potvrdu Srijemskoj županiji i odobren je, nalaze i odredbe koje reguliraju odnos prema doseljenicima i emigrantima. Tako u odredbi naslovljenoj »Advena« stoji: »Stranni, akosu iz Uzroka za narod Umnoxiti u predjel Vrmegye dosli, nekase Schnima nove naredbe nepravu, nego po naredbi prepisatoga Urbariuma nekase Chres Spaija Vladaju, Zapovedase«.³⁹ Za emigriranje se navodi da »Akobise Sluchilo, dabise Koi Paor od Selio Gospodin Zemljanski takvoga odselitoga Paora s Pomochy Plemenite Varmegye iziskati moxe akobi obache Gruntovi i Sessie Kros primjehjana takovoga Poddanika puste onda takovi odпустiti fundus naivische za Jednu Godinu kako sto Intimat 11ga 10bra 773 God. Glasi naselitise mora«.⁴⁰ Dakle nije bilo dopušteno prelaženje iz jedne administrativne nadležnosti u drugu bez znanja i odobrenja nadležne instancije, a za prekršitelje su bile predviđene sankcije. Česti su primjeri odbjeglih osoba za kojima je potom izdavana tjezalica, *Prepisz Persona (Izpis Persona)*, u kojoj se u detalje opisuje odbjegli⁴¹ ili protjerana osoba.⁴² Primjer neovlaštena odlaska iz Starog Vukovara nalazi se u protokolu sjednica Vukovarskog magistrata za 1789. godinu. Naime, Vukovarski je magistrat uputio dopis zapovjedništvu tvrđave Šabac, u kojemu moli da mu izruče vukovarskog stanovnika Jovana Raškova, koji je bez ikakva dopuštenja (*ohne alle Entlassung*) pobjegao i podvrgnuo se jurisdikciji šabačke tvrđave. Budući da je Raškov ostao dužan platiti carsku kontribuciju u iznosu od 9 forinti i 14 krajcara, kao i Eltzovu vlastelinstvu dug od 4 forinti i 30 krajcara za pšenicu uzetu prije nekoliko godina, magistrat se osjećao obveznim primorati Raškova na plaćanje dugova i zato je tražio njegovo izručenje.⁴³

³⁸ HDA, 430, Opći spisi, kut. 16, br. 1780–17–2/40.

³⁹ GMVu, AV, kut. 1780–1789, god. 1784, Urbarium.

⁴⁰ GMVu, AV, kut. 1780–1789, god. 1784, Urbarium.

⁴¹ Svaka upravna jedinica u Monarhiji dobila je opis odbjegle osobe, koju je u slučaju da je nađe na svome teritoriju, morala predati nadležnim vlastima. Zanimljiv je opis na hrvatskom (slavonskom) jeziku jednog muškarca iz Vesprimske županije koji je 1785. pronevjerio neki novac i pobjegao: »Genessa Pavla 37 Godina Sztar Catholik (Kako se od Lyudi kazuje dae od Cifutina poszto Catholik) Iz Esterhazy Antun Regimnte pervog Majora Companie dorata na ferlaubu izpusztit Szoldat kako on sam kazuje: Tanak, upravan Szrednye Stature iliti izrazta, kratke czernae kike noszi, Czernomanyast, malo ospiesavog abcaza, nossi Plavetnu Japungye s Rukavi, prusztluk Stukavi Svitli dugmetama, Srebrnom Gaitanom plave Csaksire u nimacske Stifle pobigao u Lito Sechier a Zimi Bolszku bielu kapu noszi 11tog Aug. 1785 iz Bocszorcok imenovato szelo plemenite vesprimske Varmegye (gdi je birt bio) 205 forinta i 2 Novacza vinszki Novacza koje e szeoszko bilo ksebiuzeo i taka sa xenom i malom jednom Divojkom iliti Kcseriom Svojim pobigo i jednom Csifutinu za rakiu, Kartun i Beza oszto 21 forint 31 xr duxan« (HDA, 31, SŽ, APP, kut. 114, br. spisa 1786–5).

⁴² U protokolu županijske sjednice održane 28. rujna 1785. pod jednom se točkom navodi naredba u kojoj se traži da »Csifutin Löffel, Isaak Salamon iz Sviju Czarski Derxava protiran akobi di u isti Derxava pored ovoga prepisa iznassavse, da se ufati i Viechu Kraljevskom prekaxe« (HDA, 31, SŽ, APP, kut. 114, br. 1786–5).

⁴³ Šabac se nalazio na osmanskom teritoriju s desne obale Save, no tijekom rata s Osmanlijama zauzele su ga 1788. godine slavonske krajiške trupe pod zapovjedništvom grofa Mitrovskog. Tako se Šabac u vrijeme

Česta su bila preseljenja iz Karlovačkoga generalata u Slavoniju i Srijem. Najčešći uzroci preseljenja bile su nestašica hrane i glad. Preseljenja su se katkad odvijala uz dogovor vlasti iz čije su nadležnosti stanovnici odlazili s onome u čiju su odlazili kako bi preživjeli nerodne godine. Često se migranti nakon isteka roka više nisu htjeli vratiti. Još 1715. godine zbog nestašice hrane velik broj krajiških obitelji napustio je Ogulinsku kapetaniju i odselio se u Srijem i Baranju. Tada su neke obitelji, samostalno ili u okviru većih migracijskih skupina, došle u Brod, Vinkovce, Ilok i Mitrovicu (Gavrilović, 1991: 7). Godine 1774. brojni su krajišnici otišli iz Karlovačkoga generalata, s dopuštanjem ili bez njega, na prehranu u Slavoniju i Srijem i nisu se više htjeli vratiti. U tom je valu bilo više od 5000 osoba. Nakon istrage provedene u Srijemskoj županiji, otkriveno je u Vukovarskom okrugu 9 osoba, a u Iločkome okrugu 36, od kojih je 5 osoba steklo uvjete za ostanak u Srijemu, a ostali su bili vraćeni u Liku (Gavrilović, 1991: 20–22). Slična je situacija bila i 1782., kada je došlo do nestašice hrane u Ličkoj i Otočkoj pukovnji te su brojne krajiške obitelji dobile dopuštenje da odu u Požešku županiju i vrate se kad pribave hranu. Krajišnici to nisu učinili dobrovoljno nego je Požeška županija morala velik broj njih 1783. izručiti krajiškim vlastima. Godine 1785. Ugarsko namjesničko vijeće uputilo je županijama obavijest o potrebi suradnje s generalkomandama i vraćanju odbjeglih krajišnika u njihove pukovnije.⁴⁴ U tom kontekstu spominju se i lički krajišnici, od kojih su neki pobjegli u Srijem, Baranju ili Bačku. Srijemska je županija surađivala i vojnokrajiškim je vlastima predala 81 krajišku obitelj. Od toga je u Iločkom okrugu bilo 10 obitelji, u Iriškome 28, a najviše u Vukovarskome, čak 43 prebjegle obitelji (Gavrilović, 1991: 15–16). Tijekom rata s Osmanskim Carstvom od 1788. do 1791. nije bilo većih iseljavanja iz Karlovačkoga generalata u Slavoniju i Srijem, ali to se mijenja početkom 19. stoljeća, kad se iseljavanje intenzivira, osobito tijekom francuske vlasti u Karlovačkome generalatu i Banskoj krajini (Gavrilović, 1991: 64).

Vinkovci i Vukovar svojim su položajem uz magistralne putove, koji su još od srednjega vijeka povezivali srednju s jugoistočnom Europom, bili uključeni u trgovačke tijekove. Brojni trgovci s područja Osmanskoga Carstva, među njima Srbi i osobito Cincari (Arumunji), dolazili su u oba grada i imali istaknuto mjesto među nositeljima trgovačke djelatnosti, a ujedno su unosili određenu gospodarsku i društvenu dinamiku u ta naselja. Stjepan Pavičić spominje Cincare⁴⁵ kao onaj društveni i etnički element koji se u Vinkovcima bavio pretežno trgovinom i koji je uz pripadnike drugih »urbanih

Raškovljeva bijega nalazio pod habsburškim nadzorom (GMVu, AV, kut. 1780–1789, Prothocollum Celebrandarum Sessionum 1789/90, br. 11).

⁴⁴ Jedan takav dopis upućen je Srijemskoj županiji iz Karlovca od pukovnika Slunjske pukovnije baruna Posarellija. U njemu se zahtijeva izručenje jednoga krajišnika i jednoga kirijaša koji se nalaze u županiji, uza što manje troškove (HDA, 31, SŽ, APP, kut. 100, br. spisa. 1784–3771).

⁴⁵ Cincari ili, kako se sami nazivaju, Arumunji, dio su nekadašnjega romanskog stanovništva na sjevernom dijelu Balkanskoga poluotoka. Bavili su se stočarstvom ili trgovinom, po kojoj su postali poznati sve do Srednje Europe. Brojčano su bili mala skupina bez književnoga jezika i posebne kulture. Matični im je teritorij bio na etničkoj granici Južnih Slavena, Grka i Albanaca, s najvećim gradom Moskopoljem. Presudan kulturni utjecaj na njih imali su Grci. Inače se u 18. stoljeću u mnogim naseljima pod imenom Grka, Novogrka i Makedonaca kriju upravo Cincari. Kod kuće su govorili cincarski, a poslovne knjige i korespondenciju vodili su na grčkom jeziku. Opširnije o Cincarima u: Popović (1937); Bösendorfer (1948a: 55–65).

zanimanja« činio građanski sloj u Vinkovcima. Prezimena, koja D. J. Popović navodi kao cincarska i koja su zabilježena u protokolima pravoslavne crkve u Vinkovcima u drugoj polovini 18. i u 19. stoljeću, bila su: Todorov, Frušić, Šulja, Popović (prije Papaz) Janković, Gutić, Georgijević, Vrušić i Bira. Najpoznatija i najbogatija obitelj bila je Georgijević (Georgević), a bavila se trgovinom. Nadimak joj je bio »Perišin«, a u Vinkovce je stigla sredinom 18. stoljeća (1752. ili 1753. godine) zajedno s još šest ili sedam drugih obitelji. Osim u Vinkovcima obitelji s tim prezimenom bilo je u Rumi, Novom Sadu, Šidu i Zemunu (Popović, 1937: 339) O bogatstvu i moći te obitelji svjedoče dvije »kuće Georgević« na glavnome vinkovačkom trgu: jedna je barokna katnica, a druga secesijska zgrada, koja se nalazi odmah do nje.

Vukovar je svojim povoljnim položajem uz važne prometnice, ponajprije uz Dunav, bio privlačno mjesto brojnim trgovcima, kako onima koji su u njemu imali svoje trgovine tako i brojnim trgovcima u tranzitu te onima koji su dolazili na vukovarske sajmove. Kad je riječ o cincarskim trgovačkim obiteljima u Vukovaru u tom razdoblju, Popović navodi sljedeća prezimena: Bira, Hadžić, Panaotović, Mihajlović, Mihailović, Mesal, Margaret, Josifović, Dimić i Dimitrijević. Za Jovana Dimitrijevića primjerice kaže da je Makedonac iz Kožana i da se 1769. doselio u Banovce te odatle otišao u Vukovar. Bavio se trgovinom. Zanimljiv je podatak da Dimitrijević nije sa sobom doveo ženu te da je ostao »turski podanik«. Za razliku od njega, Kosta Mihajlović, koji je prvo došao u Brod, a zatim otišao u Vukovar i bavio se trgovinom koncem i svilom, »izjasnio se 1770. za austrijskog podanika« (Popović, 1937: 353, 412). Grci i »pogrčeni Cincari« uglavnom su držali trgovinu uz velike putove, zatim na Dunavu te Savi i u gradovima,⁴⁶ dok su Cincari držali trgovinu na malo u manjim mjestima i selima.

Naseljavanje u Slavoniju i Srijem odvijalo se na više načina, od organiziranih dolazaka stanovnika s osmanskog teritorija, pojedinačnih prelazaka, zatim preseljavanja unutar habsburških granica pod različite jurisdikcije, često bez znanja i dopuštenja neposredno nadređenih vlasti, do smišljene i planske kolonizacije koju su provodili vladari i vlastelinstva, i to iz zapadnih dijelova Monarhije u njezine jugoistočne dijelove, dakle i u vinkovački i vukovarski kraj.

Zaključak

Istraživanjem antropološke dimenzije razvoja Vinkovaca i Vukovara posebna se pozornost usmjerila na demografski i etnokonzesionalni oblik razvoja tih dvaju gradova. Doseljavanje novoga stanovništva iz različitih krajeva omogućuje oporavak i jačanje tih naselja nakon osmanskoga razdoblja. Doseljavanje se odvijalo na više načina: organiziranim dolaskom stanovnika s osmanskoga teritorija, pojedinačnim prelascima, preseljavanjem pod drugu jurisdikciju unutar habsburških granica, često bez znanja i dopuštenja neposredno nadređenih vlasti, te smišljenom kolonizacijom koju su provodili vladari iz zapadnih i istočnih dijelova Monarhije u njezine jugoistočne dijelove, dakle i u vinkovački i vukovarski kraj. Unatoč pritjecanju novih demografskih snaga tijekom 18.

⁴⁶ Cincari koji su bili u Brodu, Vukovaru, Zagrebu, Osijeku i Karlovcima nisu bili grecizirani i stoga je grčki utjecaj u tim gradovima bio slabiji (Popović, 1937: 174).

i početkom 19. stoljeća, cijeli prostor Slavonije i Srijema, a time i Vinkovci i Vukovar, predstavlja u usporedbi s drugim dijelovima Monarhije područje slabe naseljenosti.

Potrebe Vinkovaca i Vukovara kao »urbanih središta« za novim stanovništvom bile su pokrивane uglavnom naseljavanjem stanovništva iz drugih krajeva Monarhije, kao i hrvatskih zemalja ili zemalja pod osmanskom vlašću, tako da su ti gradovi postali stjecišta različitih etničkih i konfesionalnih zajednica. Dolazak novog stanovništva u Vinkovce i Vukovar zadovoljio je s jedne strane potrebu tih naselja za novim poduzetničkim snagama, a s druge strane novo je stanovništvo u tim naseljima našlo povoljne uvjete za razvijanje različitih djelatnosti i osiguranje vlastite egzistencije. Prožimanje različitih etničkih i konfesionalnih elemenata u tim naseljima, posebice u Vukovaru, omogućilo je nastanak određene urbane dinamike te stvaranje novih ekonomskih i kulturnih vrijednosti.

IZVORI

Arhiv franjevačkog samostana i župe Vukovar (AFSVu)

B1 Kronika Franjevačkog samostana u Vukovaru (T 1. Liber memorabilium Conventus Valcovariensis ab anno 1731. ad annum 1826. 619+13 str.)

Državni arhiv u Osijeku (DAOS)

fond: Matične knjige

- a) Matične knjige rimokatolika, Vinkovci
- b) Matične knjige za Vukovar, Rimokatolička župa
- c) Matične knjige Vukovar, Pravoslavni

Gradski muzej Vukovar (GMVu)

kut. Arhiva Vukovar 1780–1789. (Protokoli sudskih sjednica varoša Stari Vukovar) (AV)

Hrvatski državni arhiv, Zagreb (HDA)

Fond: 430 Slavonska generalkomanda (SGK)

Opći spisi, kut. 11, 16, 26

Fond: 445 Brodska graničarska pukovnija (BGP)

6.9. Satnija u Vinkovcima br. 9

Zapisnik o korespondenciji (*Correspondenz Protocoll*), knj. 206

Zapisnik izvješća o stanju prometnica, Iskaz o novčanima i naturalnim dugovima njemačkih doseljenika u Vinkovcima, knj. 233

Zapisnik izvješća (*Berichts Protocoll*), knj. 207

Fond: 31 Srijemska županija (SŽ)

Opći spisi (*Acta publico-politica*), kut. 100, 114

Conscriptiones, kut. 813

Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb (NSK)

Zbirka rijetkih rukopisa

sig. L IV D 3 (*Tabella conscriptionis animarum pro anno 1780 compilata*)

sig. L III E 24 (*Summarium Generale Conscriptiois Populis Ignobilium, cujuscunque sexus, Religionis Personarum in Regno Hungariae, Partibusque eidem adnexis existentium de positivo altissimo Iussu Regio in Sensu Diaetalis Arti 2 1802 e submissis Anno 1804/5 per Regni Jurisdictiones Summaris confectum*)

LITERATURA

- BABIĆ, Dragutin (2003). »Etničke promjene u strukturi stanovništva slavonskih županija između dvaju popisa (1991.–2001.)«, *Migracijske i etničke teme*, Zagreb, god. 19, br. 1, str. 49–70.
- BARANDY, C. (1842). *Übersicht des Areals und der Bevölkerung von Ungarn, Croatien und Slavonien*. Wien.
- BELAVIĆ, Placido (1927). *Crtime iz prošlosti Vukovara*. Vukovar: Tiskara »Novo doba« Vukovar (pretisak).
- BÖSENDORFER, Josip (1948a). »Pravoslavni element kao sekundarni faktor u oblikovanju građanskog staleža u Osijeku«, *Osječki zbornik*, Osijek, br. 2–3, str. 48–101.
- BÖSENDORFER, Josip (1948b). »Odakle ime Šokac«, *Osječki zbornik*, Osijek, br. 2–3, str. 247–249.
- BUCZYNSKI, Alexander (1997). *Gradovi Vojne krajine*, I–II. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- COWAN, Alexander (1998). *Urban Europe 1500–1700*. London – New York – Sydney – Auckland: Arnold.
- CRKVENČIĆ-BOJIĆ, Jasna (ur.) (1998). *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.–1991. po naseljima*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
- CSAPLOVICS, Johan von (1819). *Slavonien und zum Theil Croatien. Ein Beitrag zur Völker- und Länderkunde*, 2 sv. Pesth: Hartleben Verlag.
- CVEKAN, Paškal (1980). *Vukovar i Franjevci*. Vukovar: Paškal Cvekan.
- ĆELAP, Lazar (1965). »Stanovništvo Brodske regimente u 18. i 19. stoljeću«, *Godišnjak Pododbora MH Vinkovci*, Vinkovci, br. 4, str. 52–91.
- ENGEL, Franz Stefan (2003). *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*. Novi Sad: Matica srpska.
- ERCEG, Ivan (1984). »Stanje i struktura u hrvatsko-slavonskim županijama godine 1782.«, *Starine JAZU*, Zagreb, br. 59, str. 309–323.
- ERCEG, Ivan (1992). »Jozefinski popis stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije 1785/87, pod 'stanovništvo gradova'«, *Rad HAZU*, Zagreb, br. 461, str. 1–23.
- GAVRILOVIĆ, Slavko (1969). *Ruma trgovište u Sremu 1718–1848/49*. Novi Sad.
- GAVRILOVIĆ, Slavko (1991). »Migracije iz Gornje Krajine u Slavoniju i Srem od početka XVIII do sredine XIX veka«, u: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, knj. 2. Beograd, str. 7–68.
- GAVRILOVIĆ, Slavko i PETROVIĆ, Nikola (ur.) (1972). *Temišvarski sabor 1790*. Novi Sad – Sremski Karlovci (Građa za istoriju Vojvodine, knj. 9).
- GELO, Jakov (1987). *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981*. Zagreb: Globus.
- HERŠAK, Emil (1993). »Panoptikum migracija – Hrvati, hrvatski prostor i Evropa«, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 9, br. 3-4, str. 227–320.
- HIETZINGER, Carl Bernhard (1817–1823). *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*. I, II/1–2 Bd. Wien: Im Verlag bei Carl Gerold.

- HORBEC, Ivana (2005). »Upravne reforme Marije Terezije«, u: Mirko Valentić i Lovorka Čoralić (ur.). *Povijest Hrvata: od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, knj. 2. Zagreb: Školska knjiga, str. 242–252.
- HORVAT, Rudolf (2000). *Srijem – naselja i stanovništvo*. Slavonski Brod: Institut za hrvatsku povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- HOŠKO, Franjo Emanuel (2000). *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- IMHOF, Arthur E. (1988). »Demographische Aspekte des frühneuzeitlichen Städtewesens«, u: Kersten Krüger (ur.). *Europäische Städte im Zeitalter des Barock. Gestalt – Kultur – Sozialgefüge*. Köln – Wien: Böhlau Verlag, str. 57–92.
- JOWITSCH, Spiridon (1835). *Ethnographisches Gemälde der slawonischen Militärgrenze, oder ausführliche Darstellung der Lage, Beschaffenheit und politischen Verfassung des Landes, dann der Lebensart, Sitten, Gebräuche, der geistigen Bildung und des Charakters seiner Bewohner*. Wien: gedruckt und in Commission der Mechitaristen-Congregations-Buchhandlung.
- KARAČ, Zlatko (1994). »Urbanistički razvoj i arhitektonska baština Vukovara od baroka do najnovijega doba (1697.–1945.)«, u: Igor Karaman (gl. ur.). *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*. Koprivnica: »Dr. Feletar«, str. 267–299.
- KASER, Karl (1997). *Slobodan seljak i vojnik*, Knj. I: *Rana krajiška društva*; Knj. II: *Povojače-no društvo*. Zagreb: Naprijed.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira (2005). »Demografska i društvena kretanja«, u: Mirko Valentić i Lovorka Čoralić (ur.). *Povijest Hrvata: od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, knj. 2. Zagreb: Školska knjiga, str. 214–218.
- KORENČIĆ, Mirko (1979). *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857–1971*. Zagreb: JAZU.
- KOSÁRY, Domokos (1987). *Society and Culture in Eighteenth-Century Hungary*. Budapest: Corvina.
- KOZOBARIC, Jovan (1936). *Spomenica Srpske pravoslavne crkve u Vukovaru prilikom proslave dvesta godišnjice*. Vukovar: Štamparija »Novo doba« (pretisak: Zagreb: SKD Prosvjeta, 2001).
- LANDEKA, Marko (1992 [1993]). »Gradnja crkve sv. Ivana Nepomuka u Vinkovcima«, *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske*, Vinkovci, br. 10, str. 125–134.
- MATASOVIĆ, Josip (1937). *U Vinkovcima prije jednog stoljeća*. Osijek: »Mursa«, društvo prijatelja starine (pretisak: Privlaka: KIC Privlačica, 1987).
- MOAČANIN, Nenad (1999). *Turska Hrvatska*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MUMFORD, Lewis (1988). *Grad u historiji: njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi*. Zagreb: Naprijed.
- PAVIČIĆ, Stjepan (1964). »Razvitak naselja u vinkovačkom kraju«, *Godišnjak Matice hrvatske*, Vinkovci, br. 3, str. 49–65.
- PAVIČIĆ, Stjepan (2000). »Bosna: migracije«, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 16, br. 4, str. 333–357.
- Popis stanovništva 2001.: Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama. Zagreb: Državni zavod za statistiku (www.dzs.hr).
- POPOVIĆ, D. J. (1937). *O Cincarima: prilozi pitanju postanka našeg građanskog društva*. Beograd: Štamparija Drag. Gregorića.
- REM, Vladimir (1993). *Tko su Šokci*. Vinkovci: Slavonska naklada Privlačica.

- ROKAI, Petar, ĐERE, Zoltan, PAL, Tibor i KASAŠ, Aleksandar (2002). *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.
- SCHRAUD, Franz von (1801). *Geschichte der Pest in Sirmien in den Jahren 1795 und 1796*. Pesth: gedruckt bei Mathias Trattner.
- SEKULIĆ, Ante (1990). *Bački Bunjevci i Šokci*. Zagreb: Školska knjiga.
- SRŠAN, Stjepan (1987). »Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku«, *Arhivski vjesnik*, Zagreb, god. 30, br. 30, str. 89–102.
- SRŠAN, Stjepan (1990 [1991]). »Obitelji župe Vinkovci 1767.«, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, Matica hrvatska Vinkovci, 8 (12), str. 255–266.
- SRŠAN, Stjepan (2006/2007). »Migracije Hrvata u Ugarsku pod vodstvom bosanskih franjevaca do sredine 18. stoljeća«, *Povijesni zbornik: godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe*, Osijek, god. 1, br. 1 i 2, str. 67–82.
- ŠALIĆ, Tomo (1990 [1991]). »Nazivlje ulica i trgova u Vinkovcima«, *Godišnjak Ogranka MH Vinkovci*, Vinkovci, br. 8 (12), str. 163–204.
- ŠIŠIĆ, Ferdo. (1975). *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- ŠUNDALIĆ, Antun (2003). »Demografski i politički utjecaji na konfesionalnu sliku Istočne Hrvatske«, *Migracijske i etničke teme*, Zagreb, god. 19, br. 1, str. 29–47.
- TAUBE, Friedrich Wilhelm von (1998). *Istorijski i geografski opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*. Novi Sad: Matica srpska.
- TELEKI von SZÉK, Dominik (1805). *Reisen durch Ungern und einige angränzende Länder* (Aus dem Ungarischen übersetzt durch Ladislaus v. Németh). Pesth: Konrad Adolph Hartleben.
- TIMAR, Lajos (1998). »Natural environment and the Hungarian market towns in the eighteenth and early nineteenth century«, u: *Cities in the 18th Century: Comparison between European and Japanese Cities*. Chiba University, str. 123–132.
- TKALAC, Krunoslav (1966/67). »Vinkovci kao sjedište Sedme brodske regimente i Devete kompanije«, *Godišnjak MH Vinkovci*, Vinkovci, br. 5, str. 5–41.
- TKALAC, Krunoslav (1971). »Porijeklo i kretanje Šokaca iz Bosne prema sjeveru preko Save i Dunava«, u: *Županski zbornik*, knj. III. Županja, str. 75–80.
- VALENTIĆ, Mirko (2001). »Ustroj i djelovanje Srijemske županije«, u: *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Srijemska županija*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 43–55.
- VALENTIĆ, Mirko i ČORALIĆ, Lovorka (2005). *Povijest Hrvata: od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, knj. 2. Zagreb: Školska knjiga.
- VANIČEK, František (1875). *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, sv. III. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.
- VRBANUS, Milan (2005). »Vlastelinstva u Hrvatskoj u 18. stoljeću«, u: Mirko Valentić i Lovorka Čoralić (ur.). *Povijest Hrvata: od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, knj. 2. Zagreb: Školska knjiga, str. 252–259.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1993). *Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja*. Zagreb: Globus.
- ZEREMSKI, I. (1931). »Popis sveštenstva i naroda u Mitropoliji Karlovačkoj iz 1769«, u: *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu*, sv. 8, knj. IV – sv. 1. Sremski Karlovci.
- ZÖLLNER, Erich i SCHÜSSEL, Therese (1997). *Povijest Austrije*. Zagreb: Barbat.

ŽIVIĆ, Dražen (2003a). »Neka obilježja diferenciranog demografskog razvoja urbanih i ruralnih naselja/područja Istočne Slavonije«, *Migracijske i etničke teme*, Zagreb, god. 19, br. 1, str. 71–95.

ŽIVIĆ, Dražen (2003b). »Utjecaj srbijanske oružane agresije na etničke promjene u Vukovarsko-srijemskoj županiji od 1991. do 2001. godine«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 12, br. 6 (68), str. 1069–1095.

Sanja Lazanin

THE POPULATIONS OF VINKOVCI AND VUKOVAR DURING THE PERIOD OF THEIR MOULDING INTO URBAN ENTITIES: THE END OF THE 18TH CENTURY AND BEGINNING OF THE 19TH

SUMMARY

In this article, a comparison is drawn between the demographic characteristics of these two Slavonian-Srijem towns during the period of their moulding into urban entities at the end of the 18th century and beginning of the 19th. The author applies the comparative approach and endeavours to establish the similarities and differences between Vinkovci and Vukovar in the demographic structure and forms of settlement of those two centres during their »initial urbanisation«. Starting out from the justification for comparison of these two towns – their spatial proximity, similar historical circumstances, the comparable eco-historical systems that gave rise to them, as well as their diverse status within the Hapsburg Monarchy – when comparing them, the author sees the great influence of the State and absolutist reforms on urban development in those border settlements in the Croatian and Hapsburg region. Apart from that, the demographic aspect and the role of migration, along with the organised settlement policy, was of great importance in their urban moulding. The needs of Vinkovci and Vukovar as urban centres with new inhabitants were largely covered by moving in people from other parts of the Monarchy, and also from the Croatian lands under other jurisdictions and other countries under Ottoman authority. Bringing in new inhabitants from various regions enabled the recovery and strengthening of those settlements after the Ottoman era. Despite the influx of new demographic elements, the entire region of Slavonia and Srijem – as was the case with Vinkovci and Vukovar – represented a poorly inhabited area in comparison with other parts of the Monarchy. An important role in the life of those towns was played by the largest ethnic and/or religious groups, the Roman Catholic and the Christian Orthodox believers.

KEY WORDS: Vinkovci, Vukovar, Early Modern Age, urbanisation, demographic features, migration, ethnic groups

Sanja Lazanin

LA POPULATION DE VINKOVCI ET DE VUKOVAR DANS LA PÉRIODE DE LEUR FORMATION URBAINE: FIN DU 18ÈME ET DÉBUT DU 19ÈME SIÈCLE

RÉSUMÉ

Le présent article compare les caractéristiques démographiques de deux villes de Slavonie-Syrmie au cours de la période de leur formation urbaine, à savoir à la fin du 18ème siècle et au début du 19ème siècle. L'auteresse adopte une approche comparative et s'efforce de mettre en lumière les ressemblances et les dissemblances entre Vinkovci et Vukovar au niveau de leur structure démographi-

que et de leurs formes de peuplement au cours de leur «urbanisation naissante». Après avoir établi la légitimité de la comparaison entre ces deux villes – proximité géographique, contexte historique semblable, systèmes éco-historiques de formation comparables, ainsi que leurs statuts différents au sein de la monarchie des Habsbourg – l'auteresse observe à l'issue de son étude la forte influence exercée par l'Etat et les réformes absolutistes sur le développement urbain dans ces localités, situées aux confins du territoire croate et de la monarchie des Habsbourg. Par ailleurs, l'aspect démographique et le rôle des migrations, ainsi que la politique organisée de peuplement ont eu une grande importance dans leur formation urbaine. Les besoins en population nouvelle de Vinkovci et Vukovar en tant que centres urbains furent satisfaits pour l'essentiel par l'installation d'habitants venus d'autres contrées de la Monarchie ainsi que de régions croates placées sous d'autres juridictions, et d'autres pays soumis au pouvoir ottoman. L'installation d'une nouvelle population venue de diverses régions permet à ces localités de se rétablir et de se renforcer après la période ottomane. En dépit de l'afflux de nouveaux éléments démographiques, l'ensemble de l'espace de la Slavonie et de la Syrmie, ainsi que Vinkovci et Vukovar, présentent par rapport aux autres parties de la Monarchie des zones de faible peuplement. Les communautés ethniques ou religieuses les plus nombreuses, catholiques et orthodoxes, jouèrent dans la vie de ces villes un rôle important.

MOTS CLÉS : Vinkovci, Vukovar, début de l'époque moderne, urbanisation, caractéristiques démographiques, migration, groupes ethniques